

ניכור הורי וסרבנות קשר: כיצד למנוע כשלון קשר בין ילד להורה

פיליפ מרכוס

שופט (בדימוס), בית משפט לענייני משפחה בירושלים.

הוצע לפרסום ב-"רפואה ומשפט"

מבוא

מאמר זה יציע תכנית רב-תחומית המבוססת בין היתר על גישה מעין-רפואית למניעת אחת מהתופעות הקשות ביותר העומדות בפני בתי משפט לענייני משפחה ומטפלים – והיא מצב שבו אין קשר בין הילד להורה – כשלון קשר¹.

ואלה ראשי הפרקים:

1. הגישה המעין-רפואית.
2. כשלון קשר: התנגדות, סרבנות, ניכור הורי.
3. למה נכשל קשר?
4. מדוע צריכים למנוע כשלון קשר.
5. כיום, ההתמודדות מתחילה מאוחר מדי, לאחר שהקשר כבר נכשל.
6. מה ניתן לעשות? למנוע.
7. תוכנית רב-תחומית להרחבת מודעות לניכור הורי, הסימפטומים והתוצאות שלו:

- מודעות
  - גילוי מוקדם
  - תפקידיהם של אנשי מקצוע
8. סיכום.

1. הגישה המעין-רפואית

JEFF HALL IS DEAD

"ג'ף הול מת."

זאת הייתה הכותרת בעיתון בעיר מולדת, הברמינגהם מייל Birmingham Mail ב-4 לאפריל 1959. אני הייתי בן 9. הול היה שחקן כדורגל מוכשר של קבוצת Birmingham City, אשר שיחק 17 פעמים במדי נבחרת אנגליה, ואשר חלה מפוליו ומת רק שבועיים לאחר המשחק האחרון שלו. למרות שהחיסונים נגד פוליו הוצעו לציבור כשנתיים לפני כן – אני זוכר 4 זריקות כואבות –

¹ כמובן, התופעות המתוארות כאן משפיעות על בנים ובנות. לשם קיצור, אני משתמש במונחים כמו ילד וקטין ככוללים בנים ובנות. עוד יצויין שהוריהם זכרים ונקבות מעורבים בגרימתם של התופעות המתוארות וגם טאלצים להתמודד עם תוצאותיהן.

הציבור לא מיהר להתחסן, אבל המוות של הספורטאי הפופולרי הביא למעין פאניקה ציבורית, ומיליוני אנשים ברחבי אנגליה מיהרו להתחסן.

מאז, מחלת הפוליומיאליטיס הוכחד כמעט לגמרי. רק באפגניסטן, פקיסטן וניגריה המחלה עדיין קיימת.

הכחדת המחלה נעשתה בשלבים:

בשלב הראשון, ידעו הרופאים לטפל רק בסימפטומים, וזאת רק כשהמחלה הפכה אקוטית; הם קראו למחלה על שם הסימפטומים שלה אצל ילדים - שיתוק ילדים Infantile Paralysis.

בשלב השני, הוירוס של הפוליומיאליטיס זוהה, כי אז ניתן היה לתת דיאגנוזה ספציפית.

בשלב השלישי, התבררה שיטת ההעברה של הוירוס. כתוצאה מכך, הציבור הפך מודע לגורמי הסיכון ורשויות בריאות הציבור המליצו על נקיטת אמצעי הזהירות המתאימים (כולל שטיפת ידיים אחרי שימוש בשירותים) למניעה.

רק בשלב רביעי, החיסון פותח, ע"י החוקר דר' יונס סאלק. ארגון הבריאות העולמי המליץ על התחסנות אוניברסלית; ממשלות הפכו את החיסון לחיסון חובה; ומאז, אין ספור ילדים ומבוגרים ניצלו ממחלה קשה, מנכות קבועה, וממוות.

באופן דומה, השבץ המוחי, אף כי לא פתחו חיסון, Stroke, חדל להיות גורם משמעותי למוות ולנכות. זאת בשל מאמץ מוצלח לחנך את הציבור בשני מישורים: הראשון, עידוד הציבור להבדק לשם גילוי יתר לחץ דם גבוה והשמנת יתר, ומניעתם בעיקר על ידי פעילות גופנית סדירה והרגלי אכילה בריאים, והשני, לא פחות חשוב, הדרכת הציבור לזהות את הסימנים המצביעים על שבץ – שיתוק חלקי, אובדן כושר הדיבור, בלבול – ולהזמין אמבולנס באופן מיידי, כדי שניתן להתחיל טיפול לאלתר.

הצלחות אלו בתחום הרפואה מורכבות מגורמים אלה (אף כי סדר העניינים אינו זהה בכל המקרים):

- זיהוי התופעה
- זיהוי גורמי התופעה
- זהוי אוכלוסיות בסיכון
- פיתוח תרופות ופרוצדורות רפואיות לטיפול במחלה
- העלאת מודעות הציבור לקיום התופעה ולגורמיה, לדרכי מניעתה, וכן לסימנים המוקדים למחלה
- פיתוח דרכי מניעה.

מכל אלה, המניעה היא עדיפה. מניעת סבל לפרט, וחסכון בהוצאות רפואיות ועלויות טיפול, רצויים מבחינת הציבור, בפרט כאשר המחלה גורמת לתוצאות חמורות בטווח הארוך. אך המניעה אפשרית רק לאחר שהגורמים המקצועיים הצליחו לפענח את השלבים המוקדמים יותר.

במאמר זה אנו מיישמים את המסקנות שהופקו מהשמדת הפוליו, ומצמצום הפגיעות של שבץ, על תופעה שמשיפעה לרעה על מיליונים של ילדים ברחבי העולם, ובמקרים רבים גורם להם לנוק רגשי ופסיכולוגי מתמשך – כשלון הקשר בין ילד לאחד מהוריו.

המודל הרפואי יאפשר את העלאת המודעות בציבור לתופעה ולגורמיה, את זיהוי של אוכלוסיות בסיכון, את זיהוי הסימנים המוקדמים אשר מצביעים על התנהגויות אשר עלולות להוביל להתנגדות ילד לקשר עם הורה ולסירוב קשר מוחלט, ולבסוף לנקיטת צעדים למנוע את כשלון הקשר.

איתור מוקדם הוא קריטי; לפי ד"ר מרדכי שרי, פרק הזמן שבין הסימנים הראשונים של רתיעת ילד מקשר עם הורה ועד הפסקה המוחלטת של הקשר הוא קצר מאוד – כ-3-4 חודשים.² חידוש הקשר לאחר מכן הוא קשה במיוחד, ובשל סיבה זו, זיהוי מוקדם והתערבות מידית הכרחיים.

2. כשלון קשר: התנגדות, סרבנות, ניכור הורי.

כאשר הורי ילדים נמצאים בויכוח (גם כאשר הליכי הגירושין טרם החלו) ברוב המקרים של המקרים ילדיהם יסבלו מכך. ההורים עסוקים בויכוחם, ויש להם פחות זמן לספק את צרכיהם של הילדים. כאשר הויכוח מתפתח לכדי עימות, הילדים במקרים רבים מוצאים עצמם חשופים להתגוששות מילולית ופיזית; דבר זה מוריד את תחושת הביטחון והיציבות שלהם, ויתכן כי ימצאו עצמם בחרים צד לויכוח, או שיגויסו על ידי אחד ההורים כנגד השני.³ הדבר מחריף כאשר ההורים נפרדים, ויש עימותים משפטיים בין ההורים בשאלות כגון משמורת וביקורים, ומי יחליט את ההחלטות עבור הילדים.⁴ לעיתים הילד נמצא בקונפליקט נאמנויות, והוא מרגיש שהוא צריך לבחור צד, כדי להפסיק את המאבק הפנימי שלו.

ילדים רבים שנקלעים למצבים אלה, ובמיוחד במקרים של עימות בעצימות גבוהה בין ההורים, מפסיקים לראות את ההורים. זהו כשלון קשר Contact failure.

תופעת כשלון הקשר קיימת מימים ימימה. כפי שיתואר להלן, יש מגוון של גורמים לכשלון הקשר, חלקם שנובעים ממעשי ההורים או אחד מהם (דחיית הילד על ידי הורה, או שכנועים או ניצול תמימותו של הילד), ואחרים מתוך החלטת הילד אשר היא תגובה לסכסוך בין ההורים, אך אינה תוצאה של דברי ההורים או מי מהם.

השימוש במושג ניכור הורי Parental Alienation לתאר מצבים אלה הפך פופולרי בסוף שנות ה-80 למאה הקודמת, כתוצאה מעבודתו של ריצ'רד גארדנר⁵, אשר תיאר ניכור הורי במונחים של

² מרדכי שרי (2017): הרצאה בהשתלמות שופטי משפחה, המרכז להכשרה ולהשתלמות שופטים, יוני 2017

³ ז' ברגמן וא' ויצטום "חטיפת ילד בידי הורה והתסמונת של התנכרות להורה", שיחות (תשנ"ה) גוטליב, דניאל (2004) תסמונת הניכור ההורי, 31 רסואה ומשפט 115-130

⁴ במאמרי: מחויבויות הוריות: ניסוח הפרדיגמה החדשה ליחסי הורים-ילדים (רפואה ומשפט 48, 121-136, אוקטובר 2015) אני מותח ביקורת חריפה על השימוש במונחים כמו משמורת וביקורים, אשר בין היתר מחריפים את העימות המשפטי בין ההורים. מאמר זה מציג את המצב הנוכחי, שבו הורים מתדיינים על סוגיות אלו, במקום בחינה מדוקדקת של צורכי הילד המסויים ויכולתם וזמינותם של כל אחד מההורים לספק כל אחד מהצרכים האלו, כדי להגיע להסדר מוסכם שהוא לטובת הילד.

⁵ Gardner R.A. (1998) *The Parental Alienation Syndrome, Second Edition* Creskill N.J., Creative Therapies Inc.

סינדרום. ניכור הורי, כלומר, מעשה רצוני של אחד ההורים המכוון לניתוק הקשר בין הילד להורה השני, מתאר נכון חלק מהמקרים של כשלון קשר.

אולם למרבה הצער ישנה נטייה בציבור הרחב, וגם בקרב מטפלים ומשפטנים, לכנות כל מקרה של כשלון קשר כניכור הורי; דבר זה מביא להעצמת קונפליקטים, לחץ בלתי נסבל על ילדים, ובזבוז זמן ואמצעים להורים ולמדינה.

ישנה בחינה מדוקדקת יותר של מצבים של כשלון קשר במאמרם של

Steven Friedlander & Marjorie Gans Walters: When a Child Rejects a Parent: Tailoring the Intervention to Fit the Problem,⁶ שם הדגישו את הצורך באיתור גורמי סרבנות הקשר, ובנו רשימה של הסוגים השונים של סרבנות:

Typology of Cases in which a Child Resists or Refuses Contact With a Parent

Alignment (Affinity and Alliance)

Alienation

Enmeshment

Enmeshment + Alienation

Enmeshment + Alienation + Estrangement

Enmeshment + Estrangement

Alienation + Estrangement

Estrangement

Neglect and/or Abuse by Rejected Parent.

Note: "Hybrid" Types are in italics

ובתרגום חופשי:

"טיפולוגיות של מקרים שבהם ילד מתנגד או מסרב לקשר עם הורה"

הזדהות (קרבה והתאחדות)

ניכור קלאסי

התרשנות

התרשנות + ניכור

התרשנות + ניכור + התרחקות

התרשנות + התרחקות

ניכור + התרחקות

---

⁶ (2010) 48(1) Family Courts Review, 98, 100

המינוח השכיח – ניכור הורי – יוצא מתוך הנחה שבכל המקרים הורה אחד גורם לניכור של הילד כנגד ההורה השני. הנסיון והמחקר מלמדים כי לא תמיד יש מעשה מובהק, או כל מעשה, של הורה אחד, וכי הסיבות להעדר קשר רבים ומגוונים.

וכך ממשיכים המלומדים, ששניהם מומחים בתחום ונותנים חוות דעת בבתי המשפט במדינת קליפורניה, במאמרם:

"In our sample, uncomplicated or pure cases of alienation in which neither estrangement nor enmeshment were identified as playing a significant role, were relatively infrequent. The vast majority of cases referred, whether from the court or from the community, were hybrid cases in which some combination of alienation, estrangement and/or enmeshment were operative".

ובתרגום חופשי:

"במדגם שלנו, מקרים לא מסובכים או טהורים של ניכור קלאסי, שבהם לא אובחנו התרחקות או התרשקות כגורמים משמעותיים, היו יחסית נדירים. הרוב המכריע של המקרים שהופנו, אם מבית המשפט ואם מהקהילה, היו מקרים היברידיים שבהם פעלו בשילוב ניכור קלאסי, התרחקות, ו/או התרשקות".

בקצה האחד של מגוון התנהגויות, Alignment הזדהות מוגדרת כעניין נורמטיבי מבחינה התפתחותית: במשפחה מסויימת ילד אחד עשוי להיות קשור יותר להורה אחד וילד אחר יהיה יותר קשור להורה אחר, וזאת בשל מגוון של סיבות כגון: מזג, מגדר, עניינים משותפים, הזדהות עם התכונות הפסיכולוגיות והפיזיות של ההורה, סגנון ההורות.

ההזדהות של ילד עם הורה אחד אינה פוגמת בהכרח ביחסים טובים ויפים עם ההורה האחר.

כפי שראינו, יתכנו סיבות רבות לכשלון קשר. בחלק מהמקרים, לדוגמה, כאשר ילד עבר התעללות פיזית או מינית ע"י הורה, או כאשר הורה התעלל בהורה השני או רצח אותו, לילד תהיה הצדקה לניתוק הקשר עם המתעלל. אולם ישנם מקרים שבהם ניתוק הקשר נגרם על ידי אחד ההורים אשר התנהג, במעשים או בדיבורים אל הילד או בנוכחותו, בדרך אשר גרמה לילד לנתק הקשר עם ההורה השני. רק מקרים אלה מצדיקים את הכינוי "ניכור הורי".

ניכור קלאסי Alienation קיים כאשר הורה אחד אכן פועל וגורם נזק חמור לקשר עם ההורה האחר, אולם כאמור, מקרים מובהקים כאלה אינם שכיחים במיוחד. במרבית המקרים של ניכור אמיתי, יש הורה מנוכר שהוא בריא מבחינה נפשית ותפקודו ההורי תקין, ואצל ההורה המנוכר יש עדות בדרך כלל של פסיכופתולוגיה - למחלת נפש או הפרעת אישיות. מדובר בשיטת מח של

הילד, הרס למערכת היחסים עם ההורה המנוכר, וזאת בהעדר כל עדות לתמוך באמונתו של ההורה המנכר שההורה המנוכר מהווה סכנה ממשית ו/או מתעלל בילד.⁷

גרדנר טען שבכל המקרים כאשר הקשר נכשל, אחד ההורים אשם בכך שניכר את הילד. והוא הציע שיטות, חלקן קיצוניות ומדאיגות למדי, לשנות את הסיטואציה. עד היום זה יש כאלה שמאמצים את גישתו של גרדנר, אבל רוב החוקרים והעוסקים בילדים שוללים את הכינוי "סינדרום", אשר יש לו נימה רפואית, ואשר מחייבת קיומם של מספר סימנים מסויימים. הם מבינים שסיבות רתיעה והמנעות מקשר מצד ילד יכולות לנבוע מגורמים שונים, ומורכבים, נוסף על מעשי או דברי הורה אחד, והם מעדיפים לזהות את הסיבות לבעיה ע"י בחינת כל מקרה בנפרד.⁸

אחרים מטילים את האשמה, לפחות באופן חלקי, על הילד. יש מקרים שבהם ילדים מתנגדים לקשר עם הורה, ולאחר מכן מסרבים להיות בקשר, וההורים ויועציהם בטוחים שלהורים אין אחריות. זו הפרשנות המתבקשת של המונחים: התנגדות לקשר Contact Resistance וסרבנות קשר Contact Refusal, או דינמיקת סירוב-דחייה Refuse-Reject Dynamic (RRD).

במדינות מסויימות, בין היתר באנגליה, נאמר שכשלו הקשר היא תמיד תוצאה של מחלוקת עיקשת שאינה ניתנת לפתרון Intractable Dispute בין ההורים. המילה "עיקשת" רומזת לפסימיות לגבי האפשרות לפתור את הבעיה. יתרה מזו, כינוי זה מניח שעצם הויכוח, ולא מעשי או מחדלי ההורים או מי מהם, גרמו לכשלון הקשר בין הילד לאחד ההורים.

כל המונחים האלה, ניכור, התנגדות, סרבנות, מחלוקת עיקשת וכיוצ"ב, נושאים מטען רגשי ומרמזים על אשמה. כתוצאה מכך, עומד בפני ההורים שדה קרב, עליו כל אחד מנסה להוכיח שלא הוא האחראי למצב שנוצר. שימוש במינוח מעין-רפואי, במיוחד עם אותיות גדולות, כגון PAS סינדרום ניכור הורי, או CR סרבנות קשר, דינמיקה מתנגדת-מסרבת RRD, דורש הכרעה שיפוטית של אשם, של הילד או של ההורה.

במקום להתרכז בדרכי פתרון, ההורים, עורכי דינם, ועדים מומחים משקיעים זמן ומשאבים בלחימה על השאלה האם עובדות המקרה מתאימות או לא לקריטריונים לקיומה של הסינדרום זה או אחר. הליכים אלה מתמשכים חודשים. כל עוד בית המשפט עוסק בקבלת ראיות, כולל חוות דעת של מומחים, ובדיון בסוגיה המשפטית, ועד להכרעה, הילד אינו זוכה לטיפול, וכפי שיצויין להלן, האפשרות לשנות את עמדתו נחלשת ככל שהזמן עובר. הילד הופך ליותר משוכנע שהעוינות שלו כלפי אחד ההורים, או הברית שכרת עם ההורה האחר, מוצדקים, תוך שהוא עוסק גם בדיכוי רגשי אשמה כלפי ההורה המנוכר. להורה המנכר יש סיבה טובה למשוך את ההליכים, כדי לאפשר יליד להתבצר עמוק יותר בסירובו.

⁷ המעוניין יעניין בהחלטה שבה נעזרתי בנייתו של פרידלנדר ווולטרס: תמ"ש 20695/06 א.ש., א.צ.ש. (קטיף) נ. ד.ש. (פורסם ב"נבו").

⁸ Fidler, Barbara Jo, Bala, Nicholas, Saini, Michael A. (2013), *Children Who Resist Postseparation Parental Conflict: A Differential Approach for Legal and Mental Health Professionals*, (New York, NY: Oxford University Press)
Walters, Marjorie Gans; Friedlander, Steven *When a Child Rejects a Parent: Working with the Intractable Refuse/Reject Dynamic* (2016) 54(3) Family Court Review 424-445.

”זמן הוא אויב גדול במקרים של RRD. הדינמיקה הופכת למבוצרת יותר ככל ששלא מטפלים בה, וככל שפרק הזמן של חוסר קשר בין ההורה הנדחה לילד גדל. גם הקצב האיטי והמייסר, שבו מערכת בתי המשפט מתקדמת, מעכב מאמצים לפתור את הבעיה ויתכן שהבעיה מועצמת על ידי ההליכים הממושכים לקראת הכרעה, ולאחר מכן הליכים משפטיים על סוגי התערבות. למעשה, דחיית ההכרעה נחשבת ברוב המקרים כטקטיקה חוקית במקרים כאלה, במיוחד במקרים של מתבגרים גדולים יותר, שבהם בית המשפט מרגיש פחות מחויבות להתערב ככל שהמתבגר גדל, וכאשר המתבגר בגיל 18 לבתי המשפט אין כבר סמכות בנושא”⁹.

על כך יש להוסיף את הגישה, המוטעית בעיניי, שעד שיש ניתוק מוחלט בקשר, ולפעמים גם אז, אין צורך להתערב (או שכל התערבות נדונה לכשלון). וקיימים עדיין מטפלים אשר מסרבים לקחת על עצמם לעזור לילד, אשר נמצא בקו האש של ויכוח בעצימות גבוהה בין הוריו, עד שתהיה החלטה שיפוטית סופית לגבי משמורת וכדומה. התירוצים של מטפלים אלה כוללים רצון להמנע מ”זיהום” הראיות על קיום אשמה אצל מי מההורים, או חשש מפני מניפולציות של המטפל על ידי אחד ההורים, כדי שהטיפול והממצאים ישמשו ראיות במשפט.

כשלו קשר הוא תיאור ניטרלי, אשר אינו מטיל אשם שמשקף את העובדה שהקשר הטבעי בין ילד להורה לא מתקיים. החשיבות במינוח נטול אשם נובעת מכך שהוא מוציא את המצב מהצורך בהכרעה שיפוטית בדבר סיבות העדר הקשר, ומאפשר להורים ולמערכות הטיפול, בתמיכה של החלטות שיפוטיות בדבר מעורבות הילד וההורים בטיפול לחידוש הקשר, לרכז את כל המאמצים בחידוש הקשר. הכוונה היא להווה ולעתיד, במקום מונחים שיש עימם אשם ומחייבים דרישה וחקירה על מעשים ומחדלים מהעבר.

3. למה נכשל קשר?

אין מי שיחלוק על כך שהורים צריכים לגדל את ילדיהם, וכי אמת המידה לכך היא טובת הילד. הורים צריכים להגן על ילדיהם מכל נזק, וכן לעודד אותם ולהכשירם לפתח יחסים ביו-אישיים תקינים¹⁰.

אחת מהמחויבויות העיקריות של הורה היא החובה לאפשר לילד להיות ילד של שני הורים פעילים, ולעודד אותו לאהוב את שניהם. במונחים תורניים-הלכתיים: אסור להורה לגרום לכך שהילד לא יקיים את מצוות כיבוד אב ואם, הן כלפיו והן כלפי ההורה השני. בית המשפט לענייני משפחה באשדוד קבע:

”שלילת האב”, כמו ”שלילת האם” גורמים לנזק להתפתחות הבריאה של הילד, ועלולות לגרום לחרדת נטישה אצל הילד, נזק פסיכולוגי, שיבושים התפתחותיים, ואפילו השפעה על התפקוד הקוגניטיבי שלו”.

והאב אשר קיבל משמורת של ילד בן 8 חויב

”...לתת לבנו להיות ילד, וכל ילד צריך את אמו, בדיוק כמו שהוא צריך את אביו”¹¹.

⁹ Walters and Friedlander (2016) בעמ' 429

¹⁰ ראה מאמרי על מחויבויות הוריות: ה.ש. 4 לעיל

בחלק זה של המאמר נתאר את הגורמים אשר עלולים להוביל לכשלון של קשר.

נדיר הוא שהורה יאמר במפורש לילד שאסור לו להיות בקשר עם ההורה השני. הסיבות להפסקת קשר ילד-הורה מצטברות בדרך כלל על פני פרק זמן. אבל בדרך כלל אחד ההורים, על ידי מילים או מעשים, הופך את האפשרות של הילד להינות מהקשר עם ההורה השני לקשה יותר, או שהוא מעודד את הילד, המעשים או במחדלים, לפתח עמדה שלילית בלתי מוצדקת כלפי ההורה השני ובני משפחתו.

↓
מחוייבות נוספת של כל הורה היא לדאוג לבטיחות של הילד, וזאת על ידי פיקוח על מעשיו. המונח שמירת סף Gatekeeping מתייחס לדרכים בהן היחס והפעולות של הורה משפיעים על מעורבות ואיכות הקשר בין ההורה השני לילד. הדבר יכול להיות חיובי או שלילי: מעודד את הקשר, או מגביל את הקשר עד כדי שלילתו.

שמירת סף היא מועילה כאשר הורה פועל כדי לתמוך במעורבות מתמשכת של ההורה האחר, ורואה את מערכת יחסים משמעותית עבור הילד. התנהגות מועילה היא פרואקטיבית, מכילה, ומדגימה לילד שההורה מעריך את תרומתו של ההורה השני, על אף שההורים חיים בנפרד.

יש מקרים בהם שמירת סף מגבילה היא מוצדקת, לדוגמה, כאשר אחד ההורים נמצא אשם בהתעללות ופגיעה בילד, וההורה האחר עומד על כך שהקשר יהיה תחת פיקוח של רשות הרווחה. לעומת זאת, שמירת הסף היא בלתי הולמת ומזיקה ¹² Maladaptive, כאשר היא משפיעה לרעה, ללא הצדקה, על איכות הקשר של ההורה האחר ורמת המעורבות שלו עם הילד¹³. בשלב זה, די בשתי דוגמאות: כאשר הורה מעביר את מקום מגורי הילד ללא ידיעת ההורה האחר וללא הסכמתו למקום מרוחק ממגורי ההורה השני, ובכך מצמצם או מונע קשר של הילד עם אותו הורה; וכאשר הורה מפעיל לחץ פסיכולוגי על הילד כדי שהילד יראה את הקשר עם ההורה האחר כפוגע בהורה עימו הוא גר רוב הזמן. נתייחס בהמשך לצורות אחרות של שמירת סף הפוגעת בילד.

לכן השאלה המתאימה איננה האם פעולות הורה מצמצמות את הקשר עם ההורה האחר, אלא: האם שמירת הסף במקרה המסויים היא הולמת ומטיבה, או שמא היא בלתי הולמת ומזיקה: האם היא משרתת את הצרכים של הילד, או מונעת מהילד את הקשר עם ההורה האחר שהוא זקוק לו למען התפתחותו הבריאה. **מאמר זה יתרכז בעיקר כשלון קשר אשר נגרם על ידי שמירת סף מזיקה לילד, באשר היא איננה נחוצה לצרכי הילד, אלא משרתת רק צרכי ורצונותיו של ההורה המנכר, יחד עם רצונו להעניש או לפגוע בהורה המנוכר.** במקרים אלה, השימוש במונח ניכור הורי נכון ומוצדק.

¹¹ תמ"ש (אשדוד) 49927-04-15 ט.א.ס. נ.א.ס.

¹² Saini, Michael A., Drozd, Leslie M., Olesen Nancy W. (2017) *Adaptive and Maladaptive Gatekeeping Behaviors and Attitudes: Implications for Child Outcomes after Separation and Divorce* 55(2) Family Court Review 260-272

¹³ Austin, William G., Fieldstone, Linda, Pruett, Marsha K. (2013) *Bench book for assessing parental gatekeeping in parenting disputes: understanding the dynamics of gate closing and opening for the best interests of children* 10 Journal of Child Custody 1-16

לפי דרנל¹⁴ הורים מנכרים (וכאן נוסיף הורים אשר משתמשים בשמירת סף בלתי הולמת ומזיקה) נופלים לתוך 3 קטגוריות מרכזיות:

• אלה שעושים זאת באופן מודע ובזדון; הם יודעים שעושים דבר שאיננו הוגן, אך מחפשים נקמה ו"צדק", לעיתים בגלל עבר של התעללות בין-זוגית. הורים אלה עלולים להמציא טענות שווא של התעללות בילד.

• אלה שעושים זאת בגלל פגם או הפרעה באישיות; הם לא רואים שמעשיהם בעייתיים. אין להם תובנה והם מטילים את האחריות לכשלון הקשר על על הילד או על ההורה האחר.

• אלה שעושים זאת כבדרך אגב, כמעט באופן פסיבי: הם אינם מודעים להשפעות מעשיהם או מחדליהם על הילד, או שהם לא מבינים שסירובו של הילד לקיים קשר אינו דרך הולמת להתמודד עם סיטואציה קשה מאוד. בקבוצה זו נמצאים הורים אשר ברגע שהילד אומר שאינו רוצה ללכת אל ההורה האחר, יגידו שזה "זכותו" של הילד להחליט, ועל כן הם אינם מנסים לפעול כנגד הסירוב.

שמירת סף בלתי הולמת ומזיקה או ניכור שבקטגוריות הראשונה והשלישית ניתנים, על פי רוב, למניעה, על ידי הדרכה נכונה; כאשר הרתיעה של הילד כבר החלה, יש צורך בהתערבות טיפול מיידית כאשר מופיעים הסימנים הראשונים. מאמר זה מציע חינוך ודרכי טיפול מתאימים.

לעומת זאת, ההורה שומר סף ומנכר שבקטגוריה השנייה אינו פנוי להדרכה או לשכנועים והוא צריך לקבל התייחסות שיפוטית בהקדם האפשרי, כי הוא יהנה מכל שיהוי בהליכים המשפטיים וינצל לרעה או יהרוס ניסיונות של גישור או טיפול.

לסיכום חלק זה, ניתן לומר שבמצב הנוכחי של הספרות, יש התקדמות טובה בזיהוי הסיבות לכשלון קשר, ובמיוחד בחידוד ההגדרה של שמירת סף והטיפולוגיה שלה. הוכח ששמירת סף בלתי הולמת ומזיקה תוביל במקרים רבים לניתוק מוחלט של הקשר, כלומר, לניכור הורי מוחלט. אולם חומר צקצועי זה טרם הגיע לתודעת הציבור הרחב, או אפילו לאנשים שבמקצועותיהם נמצאים בקשר עם ילדים והורים. משום כך, המאמצים הטיפוליים והשיפוטיים מופנים לטיפול במשפחות בהן הניכור כבר קיים, וכמעט לא נעשה דבר כדי למנוע התפתחות ניכור הורי. חינוך והדרכה, בדבר קיום התופעה והנזקים שהיא גורמת, וכן זיהוי מוקדם של סימני שמירת סף כזו והתערבות, טיפולית ו/או שיפוטית מידיים, עשויים למנוע התדרדרות לניכור הורי. לכך נתייחס בהמשך המאמר.

4. מדוע צריכים למנוע כשלון קשר

לדברי אלה שמטפלים במצבים בהם החל הטיפול כאשר נצפו הסימנים הראשונים לקראת ניתוק הקשר, אך עדיין היה קשר כלשהו, ההתערבות הטיפולית הצליחה, אם בשיפור היחסים בין הילד

¹⁴ Darnall D. (1998) *Divorce Casualties: Protecting Your Child from Parental Alienation* Lanham MD, Taylor Publishing Co

להורה, ולפחות מניעת הידרדרות נוספת. הממצאים מדגישים את הצורך בהפנייה של הילד והמשפחה לטיפול בשלבים המוקדמים של התהליך.¹⁵

הבנת ההשפעות של ניכור, קצרות וארוכות הטווח, על ילדים הכרחית כאשר שוקלים האם, מתי וכיצד יש להתערב.

ילדים מנוכרים סובלים

ישנה ספרות רבה על ההשפעות של ניכור ושל מה שקודם לניכור, ולעיתים קרובות מנבא אותו: שמירת סף בלתי מועילה ומזיקה.

הספרות מדווחת באופן עקבי שילדים מנוכרים נמצאים בסיכון גבוהה למצוקה רגשית וקשיי הסתגלות, והסיכון גדול יותר בהרבה לעומת ילדים, אשר על אף היות הוריהם בהליכים משפטיים בעקבות פירוד, אינם מנוכרים ומקיימים קשר עם שני ההורים.

ילדים אשר מפסיקים להיות בקשר עם הורה מבטאים, לעיתים קרובות, פחד מההורה המנוכר. הפחד הוא חסר בסיס ובלתי רציונלי (מלבד המקרים בהם הילד סבל באמת מהתנהגות ההורה המנוכר), אך הוא משפיע לרעה על התנהגותו והתפתחותו.¹⁶

צפייה קלינית, מחקרי מקרה ומחקרים איכותניים ואמפיריים מצביעים בצורה אחידה שילדים מנוכרים יסבלו מכל או מחלק מהפגיעות אלו:

- בוחן מציאות ירוד;
- תהליכים קוגניטיביים שגויים לוגית;
- עיבוד מידע פשטני וקשוח;
- תפיסת קשרים בין-אישיים בצורה שגויה או משובשת;
- תפקוד בין-אישי משובש;
- שנאה-עצמית;
- הערכה עצמית נמוכה, או הערכה עצמית מנופחת ותחושת כל-יכול;
- בגרות מדומה;
- בעיות בזהות האישית;
- מובחנות אישית ירודה, על ידי התרשנות enmeshment עם ההורה, או קבלת תפקידים הוריים כלפי ההורה או כלפי אחים parentification
- אגרסיביות והתנהגות פרועה;
- העדר כבוד לנורמות חברתיות ולסמכות;
- יכולת נמוכה לשלוט בדחפים;

¹⁵ Walters and Friedlander (2010) ה.ש. 6 לעיל.

Garber B.D. (2015) *Cognitive-Behavioral Methods in High-Conflict Divorce: Systematic Desensitization Adapted to Parent-Child Reunification Interventions* 2015 53(1) Family Court Review 96–112.

- צמצום רגשי, פסיביות או תלות;

- העדר תחושת חרטה או רגשי אשמה.¹⁷

מבוגרים שנוכרו כילדים גם סובלים

במחקר כמותני רטרופקטיבי של מבוגרים אשר חוו ניכור כילדים התברר כי מבוגרים אלו סבלו מ:

- הערכה עצמית נמוכה, בגלל הפנמת אפיון שלילי של ההורה המנוכר ע"י ההורה המנכר;
- שנאה-עצמית ורגשי אשם (על היותו מנוכר, וגם על נטישת אחים צעירים מהם).
- פרקי זמן משמעותיים של דיכאון (70% מאלו שראוינו).
- שימוש בסמים או אלכוהול במהלך ההתבגרות (כדרך להתמודד עם רגשות כואבים אשר הופיעו עקב אובדן או עימות הורי) (שליש מהמדגם).
- ספקנות בתפיסותיהם וברגשותיהם כלפי עצמם וכלפי אחרים.
- קושי להאמין שמישהו אי פעם יאהב אותם;
- גירושין (שני שליש מהמראוינים התגרשו פעם אחת, ורבע יותר מפעם אחת).
- כעס וטינה (על היותם מתומרנים או נשלטים רגשית על ידי ההורה המנכר).
- שיבוש מערכת היחסים עם ההורה המנכר.
- התנכרות מילדיהם שלהם.¹⁸

שמירת סף מזיקה וניכור הורי מהווים התעללות והזנחה

פגיעות בילד והזנחה לרוב חוסות תחת מונח "המטריה" של "התעללות בילדים", אשר הוגדרה על ידי ארגון הבריאות העולמי כ-"כל סוגי התנהגות פיזית ו/או רגשית פוגענית, התעללות מינית, הזנחה או טיפול רשלני או ניצול מסחרי ואחר, אשר מובילים לפגיעה, ממשית או פוטנציאלית, בבריאותו של הילד, בהישרדותו, בהתפתחותו או בכבודו, במסגרת מערכת יחסים של מחויבות, אמון או כוח".¹⁹

עצימות גבוהה של עימות בין ההורים, שמירת סף מזיקה וסרבנות קשר צריכים להיות להחשב על ידי עובדים סוציאליים בקהילה, כולל אנשי הגנת הילד, כהתעללות רגשית והזנחה.²⁰ העובדים בתחומים אלה עשויים להיות האנשים הראשונים מחוץ למשפחה לראות את תחילת תהליך היווצרות כשלון קשר, כולל שמירת סף שלילית על ידי אחד מההורים והתנגדות של הילד לקשר.

¹⁷ Fidler, Bala & Saini (2013) ה.ש. 6 לעיל, בעמ' 99

¹⁸ Baker, Amy (2007) *Adult children of parental alienation syndrome: Breaking the ties that bind* (W.W. Norton, April 2007)

¹⁹ Butchart, A., Harvey, A., Mian, M. and Kahane, T. (2006) *Preventing Child Maltreatment: A guide to taking action and generating evidence*. Geneva: World Health Organization, p. 9.

²⁰ Joyce, Alexa N. (2016) *High Conflict Divorce: A Form of Child Neglect* 54(4) Family Court Review 642-656

לכן במסגרת הכשרתם המקצועית, חשוב שהם ילמדו לשים לב לאפשרות של כשלון קשר וכן להתייחס להתנהגות הורית כזו כהתעללות.

עניין בעל חשיבות ציבורית גבוהה

על פי מחקרים רבים ממדינות שונות, פרידה בין הורים מביאה לרמות גבוהות יותר של מחלות פיזיות ונפשיות אצל ילדיהם, כאלה שיכולות להופיע בזמן הפרידה, וגם כאלה אשר יופיעו אפילו עשרות שנים לאחר הפרידה. נוסף על כך, הפגיעה יכולה להיות אפיגנטית אשר גורמת להתפתחות מוחית מעוכבת ונזקים נוירולוגיים. כאשר העימות הפרידה בין ההורים מלווה גם באובדן של קשר של הילד עם אחד ההורים בגלל ניכור מתעצמת השכיחות של מחלות.²¹ בגלל זה, עלינו להבין שכשלון קשר, במיוחד על רקע עימות הורי בעצימות גבוהה המלווה במתח, מצוקה וחרדה, הוא עניין של **בריאות הציבור** בעל חשיבות גבוהה.

כשלון קשר, ופרט ניכור הורי, מגדילים באופן משמעותי את ההוצאות שהמדינה צריכה להוציא על טיפול בילדים, וגם במבוגרים שנוכרו כילדים, כולל אשפוזים, בשל מחלות פיזיות ונפשיות. למניעת התופעה של ניכור תהיה השפעה משמעותית על הקטנת עלויות הטיפול. יש לגורמים הממונים על בריאות הציבור והמממנים את הטיפול עניין רב בצמצום התופעות של שמירת סף מזיקה וניכור הורי.

כפי שנראה בהמשך, יש למדינה אינטרס ברור למנוע התפתחות של כשלון קשר, במובן של חסכון התקציבים של מערכות הבתי המשפט בהתמודדות עם מקרים מסוג זה, וגם חסכון בהוצאות על שירותים סוציאליים אשר מטפלים בנזקים ארוכי הטווח שנגרמים לילדים.

5. כיום, ההתמודדות מתחילה מאוחר מדי, לאחר שהקשר כבר נכשל.

בית המשפט

ברוב המכריע של המקרים, ההורים מגיעים לבית המשפט רק לאחר שהם עברו לגור פיזית בנפרד. אבל העימות בין ההורים, המאופיין על ידי ויכוחים ושתיקות, אם לא גרוע יותר, משפיעה על הילד הרבה לפני כן. ילדים מושפעים לרעה על ידי המתרחשות מהרגע הראשון. אצל חלקם, הסימנים יהיו ברורים מיד, אבל אצל אחרים, הנזק יופיעו רק מאוחר יותר.

שופטים בבתי המשפט לענייני משפחה נדרשים לדון במקרים כאלה רק כאשר הקשר כבר נכשל. שלעיתים קרובות, ההורה המנוכר אינו מודע להתנהגות המנכרת של ההורה השני; בגלל זה, התביעה והבקשה לסעד מידי מוגשות לבית משפט רק כאשר הקשר נכשל לגמרי.

כאשר הקשר כבר נכשל, בית המשפט צריך לפעול בדחיפות על מנת להשיב את הקשר. יש להתייחס לבקשה כזו כמקרה חירום, המחייב נקיטת צעדים מיידים, אפילו לפני הכרעה מלאה בדבר סיבות הפסקת הקשר, וליתן צווים בהירים ובלתי ניתנים לפירושים שונים, כדי להשיב את הקשר מחד תחת פיקוח ככל שהדבר יראה נחוץ, ולמתן עזרה טיפולית לילד ולהורים מאידך.

²¹ Vezzetti, Vittorio Carlo (2016) *New approaches to divorce with children: A problem of public health* Health Psychology Open, July-December 2016: 1-13.

טיפול זה חייב להיות מכוון לשתי מטרות: לגרם לכך שההורים ידברו יחד, על אף המתרחשות ביניהם, בעניין הילד (ובכך הילד יקבל מסר ששני ההורים ואגים לו), וכן עזרה מיידת לילד להתמודד עם המשבר במשפחתו. אכן, הניסיון מלמד שבהרבה מקרים, יישום החלטות רווי קשיים, ולעיתים לא ניתן לחדש את הקשר.

מניסיוני, אפילו צווים ברורים וספציפיים לקשר, עלולים לנחול כשלון. פעמים רבות הורה שהילד גר עמו, המנכר, הוא שמחבל ביישום החלטות, וניתן להתמודד עמו רק ידי הטלת סנקציות בכל מקרה שצו בית המשפט מופר, ובין היתר:

- קנס כספי, או כליאה, על פי פקודת ביזיון בית המשפט, בגין כל מקרה שבו הקשר אינו מתקיים בגלל מעשיו או מחדליו של הורה;
- קיצוץ במזונות הילד²²;
- פסיקת פיצוי על פי פקודת הנוזיקין, בגין עוולות של רשלנות והפרת חובה חקוקה²³;
- עיכוב יציאה מן הארץ, איסור שימוש בכרטיסי חיוה וכוי"ב על פי חוק ההוצאה לפועל תשכ"ז-1967²⁴;
- הטלת הוצאות משפט, כולל הוצאות לאוצר המדינה, על פי הסמכות הטבועה של בית המשפט להבטיח קיום החלטותיו;
- מעורבות רשויות הרווחה תוך הכרזת הקטין נזקק והטלת דרכי טיפול על פי חוק הנוער (טיפול והשגחה) תש"ך-1960.

כל אלה מבטאים את תפקידו של בית המשפט כגורם מחנך ומרתיע, לצד תפקידו השיפוטי הטהור. בית המשפט, על ידי פרסום החלטותיו שבהן מוטלות עונשים וסנקציות על מפירי צווים, מחנך לא רק את בעל הדין המפר; הוא מחנך את כלל בעלי הדין וגם את הילדים שעניינם נידון, שאין להפר החלטות שיפוטיות, ומרתיע אחרים, ששוקלים מעשים שיפריעו בקשר בין ילד להורה, למען יראו וייראו.

אבל ישנם מקרים שבהם סירוב הילד לחידוש מושרש כל כך עמוק, שאף כי שני ההורים רוצים באמת שלילד יהיה קשר, הילד לא מוכן להתגמש, למרות הפניות לפסיכולוגים ועובדים סוציאליים, ולמרות פגישות ושכנועים ע"י השופט.

אם נאמץ שוב את המטאפורה הרפואית: ישנם מקרים בהם המחלה או הפציעה כה חמורות, שמיטב הרופאים אינם מצליחים לרפא, והחולה אינו שורד. לא בכל מקרה יכול בית המשפט להתגבר על סרבנותו של ילד להיות בקשר עם הורה, מבלי לגרום לילד נזק חמור ביותר ולפעמים בלתי הפיך.

יש שופטים שחשים כעס וחוסר עונים מרוב התסכול על ילדים, אשר באופן בלתי הגיוני וללא הצדקה (בעיניו של השופט) מסרבים לקשר. רק לפני שנתיים, שופטת במישגן, ארה"ב, איימה על ילדים (אחד מהם היה בן 9) בכליאה בגלל שסירבו לראות את אביהם. השופטת לא ראתה לנכון

²² ראה תמ"ש (י-ם) 27271/01 ע.ש ואח' נ' ש.ש. (פורסם בנבו).

²³ ראה תמ"ש (י-ם) 6423/02 א.ל. נ' ש.ה. (פורסם בנבו).

²⁴ ראה תמ"ש 4287-07-15 פלוגית נ' פלוגי (פורסם בנבו).

לנקוט בצעדים חמורים נגד האם, אשר ככל הנראה היתה אשמה בהתפתחות הסרבנות ועודדה אותה בין היתר בהאשמות שוא נגד האב בקשיחות הרצויה עם צווים מגובים בעיצומים במקרה של הפרה, לעניין טיפול וביקורים. חלפו מספר שנים ודיונים רבים, ולסוף ציוותה השופטת שיאזקו ילד בן 13 ויקחו אותו לכפר ילדים, ואסרה על קשר עם אימו ואחיו. כאשר זה קרה אחיו בן 9, אשר לפני כן הסכים להפגש עם אביו, שינה את דעתו ואמר שהוא רוצה להיות עם אחיו הגדול. ואכן הילדים נשלחו לכפר ילדים המשמש בדרך כלל לילדים על סף עבריינות.²⁵ סבלם של הילדים היה נמנע לולא השופטת היתה מתערבת כבר בהתחלת הסרבנות. השופטת הועמדה לדין משמעת, ונמצאה אשמה בבצוע 15 עבירות משמעת.²⁶

מקרה זה, כמובן, מביש, אבל הוא מדגים בין היתר את חוסר היכולת של בית המשפט להכריח ילד, אשר התבצר בסרבנותו, לקיים קשר עם הורה אשר הילד נוכר כנגדו.

גם בגלל זה, יש צורך בזהוי מוקדם של סימני המצוקה והאפשרות של כשלון קשר, והתערבות טיפולית, מגובה בהחלטות שיפוטיות, כדי למנוע הדרדרות המצב לכשלון הקשר מוחלט.

תכניות חידוש קשר

תכניות לחידוש הקשר נוצרו במספר מתכונות, וחלק מסתמנים כמוצלחים למדי.²⁷ עם זאת, תכניות אלו לרוב מתקיימות בתנאי פנימייה למשך ימים מספר, והעלות הגבוהה שלהן היא ומעבר ליכולתם הכלכלית של רוב המשפחות. והעיקר: תכנית כזאת יכולה להתקיים רק אם ההורה המנכר אינו מתנגד: מול התנגדות של אחד ההורים, השתתפותו של ילד מנוכר, אף אם הבית המשפט יצוה על השתתפות, הילד יתקשה מאוד להתגבר על המסרים השליליים שהוא מקבל. משום כך, מספר הילדים וההורים שמשתתפים בתוכניות אלו מצומצם ביותר.

בארץ יחידות הסיוע מקיימות סמינרים, בני שלושה ימים, שבו משתתפים הורים וילדים שהקשר ביניהם נקלע לקשיים; לא מדובר במשפחות בהן הקשר ניתק כבר. סמינרים אלה גם מוצלחים, גם מבחינת הילדים וההורים, אם כי עדיין לא מדובר במספרים גדולים. אבל גם כאן, עצם ההשתתפות בהם תלויה בהסכמת שני ההורים; וגם כאשר יש צו שיפוטי המחייב השתתפות, יכולתו של הורה למנוע מהילד להפיק תועלת מלאה מהתכנית, בשל התנגדות אפילו סמויה למדי, קיימת.²⁸

חלק מהתכניות נוצרו כדי ליצור התערבות מוקדמת. The Child-Centered Conjoint Therapy, אשר מכון בעיקר לילדים בגיל גן הילדים ואילך, מטפל בילדים ובהורים: הטיפול בילד מתמקד בצורך שלו להשיג, למרות העימות ההורי, את מיומנויות התפתחותיות והתנהגות נאותה, והטיפול בהורים נועד להפנות אותם לצורך לעזור לילד, במקום להטיח אחד נגד השני האשמות בדבר

²⁵ *Eibschitz-Tsimhoni v Tsimhoni*, Case No. 09-76649-DM, 6th Circuit

²⁶ Ryan, Hon. Daniel P., (2016) *Report of Hon. Daniel P. Master Appointed by the Michigan Judicial Tenure Commission*, Formal Complaint No. 98, July 1, 2016

²⁷ Warshak, Richard A. (2010) *Family Bridges: Using Insights from Social Science to Reconnect Parents and*

Alienated Children 48(1) *Family Court Review* 48-80.

²⁸ שיחה עם ענת ענבר, ספטמבר 2017

הבעיות ביניהם והאחריות למצבו של ילדם. גישה זו הותאמה כדי לסייע כשישנה להתנגדות או סירוב של הילד לקשר עם ההורה.²⁹

אף על פי כן, תכניות חשבות אלו מקבלות הפניות מבית המשפט או מעובדי בריאות הנפש או מעובדים סוציאליים, רק כאשר הילד הציג סימנים של התנגדות לקשר או כבר הפסיק לקיים קשר בכלל עם אחד ההורים.

לכן יש צורך ברשת של מרכזים טיפוליים יעודיים, עבור ילדים והורים הנקלעים במשבר, שבהם ניתן לטפל בקשיים בקשר ילד הורה מיד כשמזהים את הסימנים הראשונים של רתיעה מקשר ואו של שמירת סף פוגעת. יש להביא קיום מרכזים אלה לידיעת הציבור, ובמיוחד לאלה אשר באים בקשר מקצועי עם ילדים והורים. מרכזים אלה צריכים להיות זמינים, ללא רשימות המתנה, ונגישים ללא הפניה של רשויות הרווחה, ובעלות מתאימה לכלל האוכלוסיה.

הצורך להרפות

אין זה סביר לחשוב שניתן למונע כשלון קשר בכל המקרים: לדוגמא, כאשר הורה טוען טענות שווא של התעללות, כולל התעללות מינית, כחלק מתכנית של ניכור, והילד השתכנע שאכן ההורה האחר התעלל בו, כי אז ספק רב אם ניתן להחזיר את הילד לקשר זורם עם ההורה המנוכר. גם חיסונים אינם יעילים בכל המקרים, וטיפול רפואי לעתים אינו מצליח.

במקרים כאלה טיפול ושכנוע אינם מצליחים. הבאת עניינו של הילד פעם אחר פעם לבית המשפט, או גרירתו שוב ושוב לחדרו של המטפל, עלולים להביאו לשנוא את מוסדות הטיפול ולראות את בתי המשפט כנעדרי כח. הוא עלול להתרחק עוד יותר מההורה שהוא רואה אותו כאחראי לטרטורים החוזרים שהוא עובר. במקרים אלה, להורה ובית המשפט אין ברירה אלא להשהות את המאמצים לחידוש הקשר, והם צריכים "להרפות"³⁰. בשנת 2012, אחרי ניסיונות ארוכים ובלתי מוצלחים של בית המשפט לחדש קשר, השופט טום אלטובלי מאוסטרליה כתב מכתב זה לשני ילדים, אשר סירבו לקשר עם אביהם. המכתב נועד להיפתח על ידי כל ילד כאשר יגיע לגיל 14:

"X ו Y היקרים,

אחרי שאמא ואבא שלכם נפרדו הם לא הצליחו להסכים איפה תגורו. אתם הייתם בני 6 ו-10 בזמנו. כשופט שלכם תפקידי היה להחליט. היה לי המון עזרה מעורך הדין שייצג אתכם, ומכל אחד מהורכם, כמו גם ממומחה בפסיכאטריה של הילד.

גם עם כל העזרה הזו, המקרה שלכם היה קשה ועצוב להחליט בו. אני כותב מכתב זה כדי להסביר לכם את החלטתי, למרות שאתם כנראה לא תקראו אותו אלא אחרי שנים רבות.

הדבר החשוב ביותר ששאני רוצה לומר לכם הוא שגם אמא וגם אבא אוהבים אותכם מאוד.

²⁹ Greenberg, Lyn R., Fick, Lynda Doi, Schnider Hon. Robert A. (2016), *Catching Them Before Too Much Damage is Done: Early Intervention with Resistance-Refusal Dynamics* 54(4) Family Court Review 548-563.

³⁰ כותרת פרק 5.3 במאמר של Fidler, Bala, Saini (2013), עמ' 103.

הם אהבו אתכם מהיום שנולדתם, אוהבים אתכם עכשיו, ויאהבו אתכם עד סוף חייכם. אבא לא היה בסביבה שלכם למשך זמן מה, אבל זה לא משנה את העובדה שהוא אוהב אתכם.

בזמן שבו נאלצתי להחליט במקרה, אמא שלכם האמינה בליבה שאביכם פגע בכם.

תפקידי הוא להסתכל על כל המידע, ולהקשיב היטב למה שכולם אומרים, כולל המומחים.

אני החלטתי שלא נפגעתם על ידי אביכם. גם אחרי שהודעתי לאימכם על ההחלטה, אני חושב שהיא עדיין האמינה בליבה שאביכם פגע בכם.

זה מראה שמילים לא יכולים לשנות את מה שביליבו של אדם.

בזמן הדיון שניכם אמרתם דברים, ועשיתם דברים, שאמרו לי שלא חיבבתם את אביכם, ולא רציתם לבלות זמן עימו.

אני לא חושב שבאמת התכוונתם לזה. אני חושב שאולי אימצתם דברים שאימכם חששה מהם.

הקשבתי למה שאמרתם, אבל בסופו של דבר ההחלטה הקשה שנאלצתי לעשות לא היתה בגלל הדברים שאמרתם או עשיתם.

אמרתי לכם שזה מקרה קשה ועצוב להחליט בו.

למרות שאביכם רצה מאוד לגור איתכם, החלטתי שיותר טוב היה שתגורו עם אמא, למרות שזה יחייב אותכם לעבור הרחק מהמקום שבו גרתם עד אז.

ידעתי שאימכם תטפל בכם יפה. החלטתי לא להכריח את אימכם לאפשר לכם לראות את אביכם, למרות שאביכם רצה זאת מאוד. חשבתי שזה יקשה עליכם אם הייתי עושה זאת.

כאשר תקראו את המכתב הזה אני חושב שתהיו מבוגרים מספיק להחליט מהי דעתכם. אני מקווה שתחשבו על יצירת קשר עם אביכם ולהכיר אותו שוב.

יש אנשים שנקראים יועצים, שיכולים לעזור לכם עם איך שאתם מרגישים לגבי זה, ויעזרו לכם לחדש קשר עם אבאלקרות.

בבקשה תזכרו, שגם אמא וגם אבא אוהבים אתכם מאוד, גם אם הם אוהבים בצורות שונות.³¹

מכתב זה מדגים את הקשיים העומדים בפני בית המשפט כאשר כשלון הקשר הופך למקובע.

6. מה ניתן לעשות? למנוע

חינוך ומניעה מוקדמת יביאו לצמצום משמעותי במספר המקרים של כשלון קשר וניכור הורי. העלאת מודעות הציבור לקיום התופעות ותוצאותיהן הקשות, היא נחוצה מאוד לצד הדרכה לאנשים שבאים, במסגרת מקצועית, במגע עם ילדים והוריהם. אלה יכולים לצמצם משמעותית את כשלון הקשר בין ילד להורה, על ידי זיהוי מוקדם של הסימנים המצביעים על אפשרות של התפתחות ניכור הורי, והתערבות טיפולית ומשפטית מיד שהדבר יהיה נחוץ.

על פי הגישה המעין-רפואית בהתייחס לכשלון הקשר, המצב כיום, מבחינה שיפוטית וטיפולית, ביחס לכשלון הקשר הוא דומה לשלב לפני שדרי' יונס סאלק המצמיא את החיסון נגד פוליו בשנות

³¹ <http://www.heraldsun.com.au/news/federal-magistrate-tom-altobellis-letter-to-two-children/news-story/6fcbace290386457839f524de8ef464?sv=97f88660317c5b67f6450f2c43cd6f60>

ה-50 למאה הקודמת. התופעה של כשלון קשר מזוהה (הסימפטומים), למרות שאין מספיק מודעות לקיומה של התופעה ולחומרתה; הגורמים ידועים (הוירוס); ניסיונות נעשים כדי להתמודד עם ילדים מנוכרים (הטיפול); אבל לא נעשה דבר כדי למנוע את התפתחות התופעה (החיסון). האתגר הוא להתקדם לשלבים הבאים: העלאת מודעות הציבור, ובמקביל יצירת כלים להתערבות אשר ימנעו מהבעיה להפוך לפתולוגית.

בשל הסיבות האמורות, עלינו לבדוק דרכים למנוע ניכור הורי, או לפחות להפחית את מספר המקרים וחומרתם. הדבר דורש מודעות ציבורית לקיומם של שמירת סף בלתי מתאימה ומזיקה, ולניכור הורי, וכן גישה מולטי-דיסציפלינארית למנוע את היווצרותם. בתי המשפט לא יכולים לעשות זאת לבד, גם אם תהיה חקיקה האוסרת על הפעולות הללו; הקהילה הטיפולית לבד לא יכולה לתקן את הנזק.

7. תוכנית רב-תחומית להרחבת מודעות לניכור הורי, הסימפטומים והתוצאות שלו.

מודעות

התופעות של שמירת סף וניכור הורי אינן ידועות לחלקים רחבים מהציבור. רק אותן משפחות אשר חוו התפרקות היחסים בין ההורים, ואשר אחד ההורים, במודע או לא במודע, מנסה להרחיק את הילד מקשר שוטף עם ההורה אחר, מכירים את המצבים האלה. גם אנשי מקצוע, כולל אנשי טיפול וחינוך ואנשי משפט, מלבד אלה שמטפלים ישירות בילדים ובמשפחות במשבר, אינם מכירים את המונחים והסבל שעומד מאחוריהם.

מניעה של תופעה שלילית דורשת שכל המעורבים יהיו בעלי הידע הנדרש. המניעה של פוליו היתה בלתי אפשרית, עד שהציבור הפך מודע לקיומו של הוירוס, לדרכי העברת המחלה (צואה מזוהמת), וששטיפת ידיים תהיה מועילה; אבל המניעה לא היתה אוניברסלית. רק כאשר החיסון הפך לזמין והיעילות שלו הוכחה, אמצאי המנע הפכו לאפקטיביות. מניעת חלק מהתוצאות החמורות של ארוע מוחי הפכה אפשרית רק לאחר שהציבור למד על הדרכים לצמצם את הסיכון, וכן על הכרחיות מענה רפואי מיידי לאחר הופעת הסימפטומים הראשונים.

בפרק 6 של ספרם על ילדים אשר מתנגדים לקשר עם הוריהם, המלומדים פידלר, באלה וסאיני מדברים על מניעה מוקדמת, ראשונית שמתמקדת ב"אוכלוסיה כולה שעלולים להיות בסיכון של בעיות קשר הורה-ילד לאחר פרידה"; על מניעה שניונית, המכוונת ל"ילדים והורים אשר זוהו כנמצאים בסיכון גדול יותר להפוך למעורבים בניכור"; ועל מניעה שלישונית, כשמזוהות רמות חמורות של התנהגויות מנכרות³².

כדוגמאות להתערבות ראשונית הם מציעים ומסעי מודעות בקרב הציבור הרחב, וכן מצגות בקהילה ובתי ספר, לגבי הסיכונים. עם זאת, הם אינם בטוחים שמבצעים כאלה יצליחו להשפיע על אותם הורים המעורבים בעימות בעלת עצימות גבוהה, כי הורים אלה, ובפרט אלה על הפרעות אישיות, לא יזוהו אצל עצמם את ההתנהגויות העלולות להביא לניכור, או יראו אותן כמוצדקות ומועילות לילדים.

³² Fidler, Bala, Saini (2013), ה.ש. 6 לעיל, עמ' 106

מאמר זה אינו מתעלם מהתוכניות הרבות המוצעות לזוגות הנמצאים בתהליכי פירוד או גירושין ולילדיהם, כולל פגישות מהויות על פי תקנות להסדר התדיינות בסכסוכי משפחה (הוראת שעה), תשע"ו-2016 ושיעורים וסדנאות אליהם ההורים מופנים לאחר פתיחת הליכים משפטיים. כבר ציינו תוכניות ההתערבות המופעלות כאשר הניכור כבר קיים. אף על פי כן, העיקר של המאמר הוא לנסות למנוע את התפתחות התופעות לגמרי: במתיחה של המטאפורה הרפואית מעט מעבר ליכולתה, לחסן את הציבור.

הציבור צריך להיות מודע לכך שפרידה הורית עלולה לגרום לבעיות חמורות וארוכות טווח עבור ילדים. העברת המידע דורשות שיתוף פעולה בין הקהילה הטיפולית, מחנכים ואנשי התקשורת. הדגש כאן הוא על הבאת המידע לכלל האוכלוסיה של הורים וילדים, כולל אנשים אשר יש להם ילדים מחוץ לנישואין, ובכלל זה מערכות יחסים קצרות טווח, משום שהאחריות שני ההורים של הילד מתחילה מרגע היווצרותו וקיים כל עוד הילד קטין, ללא קשר עם קיום או העדר יחסים משפטיים, נישואין או חוזים, בין ההורים.³³

תכניות להורים

בדבר מניעה ראשונית, כותבים פיקאר וקאופמן³⁴:

תכניות פסיכו-חינוכיות מועילות אם ניתנות לפני שאנשים מחליטים להביא ילדים, וכן במהלך גידול הילדים, והן מועילות במיוחד כאשר הורים מוצאים את עצמם בקשיים במערכת היחסים או בשלבים המוקדמים מאוד לפני פרידה. תכניות אלו יכולות לעזור להורים לפתח תקשורת אפקטיבית, וכן כישורים לפתרון בעיות ויכולות ליישב סכסוכים, וגם הורות אפקטיבית והורות משותפת. הן יכללו למידה על החשיבות עבור הילדים של שמירה על מערכת יחסים חיובית בין שני ההורים, ועל הנזקים של ניכור. תוכן המסביר שיטות מגוונות של פתרון סכסוכים ללא הליך אדוורסארי, וההשפעות השליליות של הורות עוינת ושל התדיינות בבית משפט, הכרחי. יתכן שתכניות כאלו לא ימנעו מהמקרים החמורים ביותר להדרדר לניכור, יש להן תועלת חיובית להורים וילדים רבים".

זוגות העומדים להתחתן נפגשים עם יועצים, מן הראוי שיקבלו מידע על קשיים העלולים להגרם לילדים בעקבות פרידה, ועל הנזק לילדים של עימות בעצימות גבוהה, ושמירת סף פוגענית וניכור הורי בפרט.

תכניות כאלו מצוינות, אבל לא ישתתפו בהן הורים אלא אם הציבור יהיה מודע לבעיה. מודעות זו צריכה להיות מופנם לפני שאנשים נכנסים למערכות יחסים, או לפחות בתחילת ההורות שלהם.

כלי התקשורת: עתונות, סרטים, טלוויזיה

העתונות ושאר אמצעי התקשורת צריכים לקבל מידע על מקרים של כשלון קשר, ולא רק מפייהם של הורים שאינם מרוצים עם תפקודם שירותי הרווחה או בית המשפט, או על מקרים

³³ גם כאן, ראה מאמרי ה.ש. 4 לעיל

³⁴ Pickar, Daniel B., Kaufman, Robert L. (2015) *Parenting Plans for Special Needs Children: Applying a Risk-Assessment Model* 53 (1) Family Court Review 113-133.

סנסציוניים; כתבים ועורכים צריכים להחשף למאמרים מקצועיים של מומחים ראויים, ולקבל עידוד להשתמש בהם.

יש צורך לסרט על ניכור הורי ועל השפעותיה, או סדרה של תכניות בטלוויזיה.³⁵

חינוך פורמאלי ולא פורמאלי

העלאת המודעות לניכור הורי ולשמירת סף מזיקה צריכה להיעשות במסגרות החינוך, בעיקר שנים המאוחרות של התיכון, בשיעורים על כישורי חיים ועל מערכות יחסים, אשר כבר כוללים (או צריכים לכלול) חומר על הורות.

בכיתות צעירות מוצגות, מזה מספר שנים, הצגות המרמזות על אלימות והתעללות ע"י בני משפחה, ומתגובות התלמידים ניתן לעיתים לזהות ילדים שחשופים להתעללות. בדרך דומה, יש להכניס חומר של שמירת סף וניכור, כדי להציע לילדים שמגיבים באי נוחות לתכנים אלה עזרה טיפולית וגם לפנות להוריהם.

יש גם לעודד הכנסת תכנים, מותאמים לפי גיל, על תופעות אלו גם לפעילות של תנועות הנוער.

גילוי מוקדם

אוכלוסיות בסיכון והתנהגות אשר עלולה להוביל לכשלון קשר

כל ילד, אשר הוריו עוברים קושי במערכת היחסים שלהם, עלול להיות חשוף לוויכוחים וריבים, ועקב כך עלול לסבול מקשיים, אם כי רוב הילדים יתמודדו בצורה סבירה עם הסערה, אם בגלל אישיות חזקה ואם בגלל גורמים מטיבים אחרים, כולל פעולות נכונות והסברים של ההורים יחד, או נוכחות של סבים או גורמי חוסן אחרים.³⁶

אף על פי כן, ככל שעצימות העימות ההורי גבוהה יותר, או ככל שהילד פגיע יותר, הסכנה של נזק מתמשך גדולה יותר.

פידלר, בלה וסאיני (2013) מזהים את סוגי גורמי הסיכון הבאים לסרבנות:

- גורמים ספציפיים להורים
- מערכת היחסים בין ההורים
- מערכת יחסים בין הורה וילד
- גורמים ספציפיים לילד
- גורמים ברמת המאקרו, כגון המערכת האדברסרית.

³⁵ יתכן שהמקרה של מאסר הילדים ע"י השופטת ממישיגן (לעיל, ה.ש. 17) יהווה בסיס לסדרה, כאשר הדגש יושם על השפעת העימות בין ההורים וההליכים המשפטיים על הילדים, נוסף על הנזקים שנובעים מעצם הניכור מהאב. חשיפת שמות הילדים והכיסוי העיתונאי עליהם, בוודאי פגעו בהם, דבר אשר היה נמנע אילו ההליך היה מתנהל בבית משפט ישראלי, שבה חשיפת פרטים מזהים אסורה בהחלט.

³⁶ ילדים שלא ניתן להכניעם, invincible kids, בדברי פרופסור גירלד קפלן

לצורך מאמר זה, נתייחס לגורמי הסיכון עבור ילדים ועבור הורים - הילדים אשר פגיעים במיוחד לנזק, וגם ההורים אשר עלולים להתנהג בצורה אשר מסכנת את ילדיהם - ולדרכים לזהות אותם ע"י העוסקים במקצועות הרפואיים והחינוכיים.

אנשי מקצוע אלה, אשר עבודתם המקצועית מביאה אותם לקשר עם ילדים, צריכים לקבל את הכלים שיכשירו אותם לראות סוגים ספציפיים של התנהגות על ידי ההורים כהתעללות, אשר מחייבים התערבות טיפולית מידית. יש גם להדריך אותם כיצד לפנות אל ההורים יחד, גם כאשר ההתנהגות המדאיגה באה לכאורה רק מצד הורה אחד, ולהסביר שקיימים סימנים של מצוקה אצל הילד שמקורה כנראה במתח בין ההורים.

עקרונית, לא מדובר בחידוש מרחיק לכת. בעשורים האחרונים, אנשי בריאות וחינוך הפכו מודעים יותר לקיום של התעללות הורים בילדים, פיזית ומינית, ועוברים הכשרה כדי לזהות סימנים באוכלוסיית התלמידים והמטופלים; ובארץ ובמדינות רבות אנשים אלה חייבים על פי חוק לדווח לרשויות המדינה על חשדותיהם וממצאיהם.

מוצע להתחיל בתהליך דומה במקרה של שמירת סף מזיקה וניכור, שהם התעללות מנטלית-רגשית והזנחה על ידי הורה.

כפי שהראינו, מימד הזמן יוכל להיות גורלי. משום כך, יש מקרים שהתערבות בית משפט תהיה הכרחית; כך שאנשי המקצוע המעורבים צריכים להיות מודעים לאפשרות לפנות לבית משפט לשם קבלת צוים, וכן על קיום לשירותי הייצוג, כולל סיוע משפטי ללא תשלום למעוטי יכולת כלכלית, וכן על האפשרות של ייצוג משפטי נפרד של לילדים.

הורים שעלולים לסכן

ברור שלהורים אשר בתהליך פרידה יש פוטנציאל להתנהגויות אשר מהוות שמירת סף, אשר יכולה להתפתח לניכור. כאן נציין חלק מהעניינים אשר, על פי הספרות, יכולים לבוא ניכור:

- אישיותו של כל אחד מההורים;
- הפרעות אישיות, (אשר על פי המחקרים קיימים ב-60% מהזוגות הנמצאים בעימות בעצימות גבוהה);
- פרידה טראומטית (אשר מביאה לידי חוסר יכולת של אחד ההורים או שניהם להתמודד עם פירוק המשפחה);
- התמודדות בלתי מספקת עם הפרידה (הורה אשר אינו מסוגל להתאים את עצמו לשינויים בסדר היום ובסדרי המגורים, או אובדן הדימוי העצמי שלהם, וכאלה אשר מתלוננים על "חוסר הוגנות").

ילדים בסיכון גבוה

כאמור, כל ילד שהוא ילד בהליכי פרידה עלול להחשף להתנהגות מנכרת. אולם על פי מחקרים וגם, ובעיקר, על סמך דיווחים של מטפלים ואנשי משפט, ישנן שתי קבוצות של ילדים אשר נמצאים בסיכון מוגבר להתנכר מהורה: ילדים עם צרכים מיוחדים, וילדים בשכבת הגיל 7-11 במועד הפירוד בין ההורים.

ילדים עם צרכים מיוחדים³⁷

ילדים עם צרכים מיוחדים נמצאים בסיכון מיוחד לפיתוח סימני ניכור, משתי קבוצות של סיבות, האחת קשורה ליחסים בתוך המשפחה והשניה הקשורה לילד עצמו.

בקבוצה הראשונה:

- לידתו וגידולו של ילד עם צרכים מיוחדים מחייבים השקעת זמן ומאמץ מעבר למה שהוריו ציפו, דבר זה מעמיד את היחסים ביניהם בלחץ, אשר ללא עזרה מקצועית יכול להוביל לפרידה או לגירושין.
- יתכן שיש אחים אחרים אשר מגיבים בצורה קשה לטיפול המיוחד והזמן הרב המוקדש לאח בעל הצרכים המיוחדים
- הצורך בהתייעצויות עם מומחים בתחומים רבים – כל אלה גובים מחיר מהיחסים בין ההורים ודבר זה משפיע ללא ספק על הילד.

בקבוצה השנייה:

- הבעיה הספציפית של הילד יכולה הלחמיר את הקשיים ביחסים בין ההורים. ילד עם הפרעות בהתנהגות, בעיות תקשורת, הפרעה בספקטרום האוטיסטי וכיוצא באלה חשופים במיוחד לקשיים מהסוג הזה
  - התלות הקיומית של הילדים בהורים בגלל מגבלותיו עלולה להיות מנוצל על ידי ההורה ה"מטפל העיקרי" כדי להרחיקו מההורה האחר עד כדי ניתוק קשר.
- במצבים מסוג זה, אחד ההורים עלול לנסות לקחת שליטה על הטיפול בילד, ומדיר את ההורה האחר וממידע על אבחונים וטיפולים. זוהי שמירת סף מנכרת וועלול להביא להפסקת הקשר של הילד עם ההורה המנוכר.

טווח גיל – כיתות ג-ו

גם ילדים שאין להם צרכים מיוחדים עלולים יותר, בגילאים מסוימים, להגיב בצורה שלילית לויכוחים בין ההורים ולפרידה, ולהפסיק את הקשר עם אחד מהם.

---

³⁷ Kaufman, Robert L. & Pickar, Daniel B., (2017) *Understanding Parental Gatekeeping in families with a special needs child* 55(2) Family Court Review 195-212.

וכן, Pickar & Kaufman (2015) ה.ש. 29 לעיל

על פי המחקרים³⁸, פגיעות ארוכות הטווח היו פחות חמורות כאשר התחושות השליליות כלפי אחד ההורים התפתחו במהלך גיל ההתבגרות (12-15), בהשוואה לילדים בהם רגשות אלו הופיעו בילדות מוקדמת יותר. בשלב התפתחותי זה, התגובה לגירושין הטריים, כולל ההתנגדות של המתבגר לקשר עם אחד ההורים, היא מנגנון התמודדות יותר נורמטיבי אצל המתבגר.

הממצא האמור, שהתוצאות עגומות יותר כאשר התגובות החלו בילדות המוקדמת יותר, נותן תמיכה לחשיבות של זיהוי מוקדם, התערבות ומניעה למען קבוצת הגילאים הצעירה יותר. יתר על כן, במחקר מעקב המשך התברר שההתערבות בגילאים של בית ספר יסודי הצליחה רק במיעוט של המקרים, וכי הסיכויים להצלחה גברו ככל שההתערבות מוקדמת והמניעה החלו כאשר הסרבנות הופיעה לראשונה.

הנסיון המקצועי³⁹ והשיפוטי⁴⁰ מצביע על התנגדות לקשר ברמה חמורה במיוחד, אשר מביא לכשלון מוחלט של הקשר, כשהפרידת ההורים, היה כאשר הילד למד בבית ספר יסודי ובחטיבת ביניים. יש שקובעים את הגילאים 7-11 ויש שמציינים הגילאים גבוהים מעט יותר. ניתן להסביר את הרגישות המיוחדת של ילדים שבגילאים האלה על פי המודל של פיאיזה. השלב ההתפתחותי של ילדים מגיל 7-11 מוגדר כשלב האופרציות קונקרטיות. ילדים בשלב זה מסוגלים לחשיבה לוגית מאורגנת, אך יכולת החשיבה המופשטת עדיין לא התפתחה. בשלב התפתחותי זה של ילדי בית ספר עד גיל 11, התפיסה של ילדים מתאפיינת בשני מרכיבים שהם רלוונטיים לסוגיה של פרידה בין ההורים. מצד אחד, ילדים אלה מסוגלים להבין ולפעול על פי כללים וחוקים. כך, בהקשר למשחקים וספורט, ילדים בגיל זה יכולים לעסוק במשחקים ובספורט ולהפנים באופן מלא את הכללים והחוקים של שחמט, קריקט, בייסבול וכיוצא באלה. הם גם יוצרים לעצמם משחקים עם כללים וחוקים, ומחייבים אחד את השני לציית להם. מהצד השני, ילדים מתחת לגיל 12 טרם פיתחו הבנה של גוונים ושונות באופי ובהתנהגות של מבוגרים. הם רואים את ההורים, במיוחד, כאנשים שהם צריכים להיות מושלמים, ואינם תופסים שלכל אחד מההורים יש מידות טובות ולא טובות, ותכונות אישיות חזקות וחלשות.

השילוב בין שתי צורות ההתפתחותיות האלו: דביקות לכללים וחוקים, יחד עם ציפיה למושלמות של ההורים, הופך את הפרידה בין ההורים לקשה ומלחיצה ביותר, עבור ילדים בגילאים האמורים. הילד רואה שההורים נפרדים, והמסקנה האפשרית היחידה היא שאחד מהם הפר את החוקים של חיי המשפחה אליהם התרגלו הילדים – אבא ואמא חיים ביחד בהרמוניה. בו זמנית, הילד עומד מול שני אנשים, אשר עד כה שניהם היו מושלמים ועתה ההורים בויכוח על כל דבר, ובהיעדר "אפור", הורה אחד חייב להיות "לבן" בעיני הילד, ונשאר מושלם. השני, כמי שמפר את כללי המשחק, הוא "שחור" ופסול, ואין לו אפילו שמץ לבן, ולכן יש לדחות אותו ולהענישו, על ידי ניתוק מוחלט ממנו ממנו. תופעה זו מכונה splitting. הילד משלם מחיר כבד, כי הוא יודע שהוא הילד של ההורה "השחור", אשר השתתף בלידתו ובילדותו.

סימני מצוקה אצל ילדים, אשר יכולים להצביע על עימות הורי או על הורות רגשית בלתי הולמת:

³⁸ Baker, Amy (2007) ח.ש. 16 לעיל

³⁹ פרופסור תרצה יואלס (שיחה אישית, 2017); ד"ר מרדכי שני (שיחה אישית, 2017).

⁴⁰ טיפולי כשופט בעשרות תיקים בהם ילד סרב להיות קשר עם הורה.

להלן חלק מסימני מצוקה, אשר קיום אחד או יותר מהם יכול לחייב אנשי מקצוע לשאול אם נגרמים ע"י בעיות במשפחתו של הילד, ולבחון אם יש מקום לייעץ להורים לפנות לקבלת יעוץ ועזרה.

כללי⁴¹:

- ילד אשר לעיתים קרובות מתלונן על מיחושים פיזיים, או חש לא טוב, או שהוא חולה
- משקל- יתר
- עיכוב התפתחותי
- ילד עצוב

ילד עם צרכים מיוחדים⁴²:

- חוסר עקביות בין ההורים בהתייחס למגבלות, ציפיות, ודיווח על התנהג
- סירוב אחד ההורים לנוכחות ההורה האחר ביחד עימו בבדיקות והתייעצויות בנוגע לילד
- סירוב אחד ההורים לשתף את ההורה האחר בהחלטות טיפוליות
- אי מסירת מידע בין ההורים על טיפול תרופתי
- חוסר גמישות והתנגדות לשינויים בטיפול.

גיל רך⁴³:

- חוסר שקט
- בדידות
- פעלתנות יתר – היפראקטיביות
- בעיות עם פרידות, מהגננת או ממי מההורים
- הפרעות שינה
- רגריסה (להרטבה, מוצץ, חפץ מעבר)
- התפרצויות זעם
- תלותיות
- חרדה
- כעס כלפי ההורים או אחד מהם.
- דריכות
- שיטות חוריות מנוגדות- קשה לילד לעקוב.

גיל בית הספר⁴⁴

⁴¹ Barbara Jo, Bala, Nicholas, Birnbaum, Rachel, Kavassalis, Katherine (2008) *Challenging Issues in Child Fidler*
Custody Disputes: A Guide for Legal and Mental Health Professionals, Thomson Carswell

38 ה.ש. 32 לעיל

³⁹ Johnston, Janet R., Campbell, Linda E.G. (1998) *Impasses of Divorce, The Dynamics and Resolution of Family Conflict* NY, The Free Press עמ' 131

- חרדה
- בכי
- ילד קפוא
- כאבי ראש, כאבי בטן.

התנהגות של הורה מול אנשי מקצוע שיכולה להצביע על האפשרות של שמירת סף מכשילה ושל

ניכור

אלה, בין היתר, הסימנים שהורה מתנהל בצורה בלתי מתאימה, והתנהגותו עלולה להביא לידי ניכור, כפי שמטפלים בילדים, אנשי חינוך ורופאים, ועוריהם, יוכלו לזהות.

- כאשר הורה אחד מתקשר אל בעל המקצוע או מי מהצוות שלו, ומתלונן על התנהגות ההורה האחר
- כאשר הורה נותן סמכויות הוריות לבן הזוג החדש: רישום בן הזוג החדש כהורה במקום ההורה האמיתי, רישום בן הזוג כאדם שיש צורך להתקשר אליו במקרה חירום, מעורבות בן הזוג בפגישות ושיבוט במקום ההורה האמיתי
- ויכוחים או דיבור של אחד ההורים לגנותו של ההורה האחר, בנוכחות הילד או חבריו של הילד או הורים אחרים.
- כשהורה מבקש מידע מהילד או מהמטפל/רופא/מורה אודות התנהגות ההורה האחר
- כאשר ילד אחד מועדף על פני אחיו
- כשהורה אומר לילד שהוא מתגעגע מאוד אליו כשהוא אצל ההורה האחר
- כשהורה מתקשר פעמים רבות אל המורה או הגננת, בבוקר אחרי לינה אצל ההורה האחר, ומבקש בדיקת הילד לבבר אם הוא בריא ושלו
- כשהורה מתקשר לילד הנמצא אצל ההורה האחר פעמים רבות כל יום, כדי לוודא שהוא בסדר, ובקש שידווח על הנעשה אצל ההורה האחר.
- כשהורה חוקר את הילד על אודות חבר(ה) או בן/בת זוג של ההורה האחר.
- כאשר ההורה היה מנוכר בילדותו מאחד מהוריו
- כאשר יש היסטוריה משפחתית של ניכור כלפי בן משפחה

יש להדגיש שחלק מהמעשים והמחדלים האלה אינם מצביעים בהכרח על התנהגות שאינה הולמת. משום כך, בעלי המקצוע המעורבים חייבים לקבל הדרכה בנוגע לתופעות אלו, ולהשתמש בניסיונם והכשרון המקצועי שלהם כאשר מביטים על התנהגויות אלו, ולפגי שיחליטו אם לפעול.

תפקידיהם של אנשי המקצוע

⁴⁴ שם, עמ' 153-161

אנשי חינוך

מורים, גננות והמסייעים להם, ויועצים חינוכיים הם בין הראשונים שעשויים לשים לב לסממנים של מצוקה אצל תלמידיהם. בשל סיבה זו, כל מי שעובד בחינוך, ובמיוחד אלו עם תלמידים בעלי צרכים מיוחדים, וכן ומחנכים ומורים מקצועיים שמלמדים כיתות ב'-ז', צריכים, כחלק מהכשרתם, ללמוד להכיר את לאפשרות להתפתחות בעיות ילד-הורה, שמירת סף בלתי מועילה ומזיקה וניכור, וזאת נוסף על לימודיהם לגבי התעללות, הזנחה והתעללות מינית.

אלו סימנים שצריכים לעורר חשש שיש קשיים במשפחה ומתיחות בין ההורים :

- ילד בא ללא הציוד הנחוץ, ללא אוכל, וכיו"ב;
- נוכחות בלתי עקבית באסיפות הורים, כולל סירוב הורה לנוכחות ההורים ביחד;
- הורה שאינו מודיע להורה האחר לגבי מכתבים מהמורה המופנים להורים על כל דבר בנוגע לילד;
- הורה שאינו מודיע להורה האחר על אירועי בית ספר - טיולים, ערבי הורים, טקסים, אירועי ספורט ותרבות, הופעות;
- שיעורי בית לא עקביים, וכל הורה מאשים את השני.

צוות רפואי

רופאי ילדים ומשפחה, רופאי שיניים ואחיות בית ספר, ואחיות במרכזים לילדים בריאים, אשר רואים הורים עם הילדים, יכול לזהות סימנים של בעיות בתוך המשפחה. ילדים עלולים להגיב למתח בין ההורים או לאירועים משפחתיים שליליים עם פגיעות מוגברת לחולי; איש מקצוע רפואי מנוסה יוכל לחוש לקיומם של הקשיים. על פי חוק, שני ההורים צריכים להיות מעורבים בהחלטות לגבי הצרכים הרפואיים עבור ילדיהם, כך שאם הרופא רואה שרק הורה אחד, באופן קבוע, מביא את הילד לבדיקות או טיפולים, עליו לברר מה מידת המעורבות של ההורה האחר. במקרה הצורך רצוי שיצור קשר עם ההורה האחר ולשאול את דעתו.

אלה בין יתר הסימנים שההורים אינם משתפים פעולה בנוגע לצרכים הבריאותיים של ילדם :

- רק הורה אחד מביא את הילד, לא הסבר לסיבה;
- סירוב לשבת עם ההורה השני;
- קביעת תורים דווקא כאשר ההורה השני לא יכול להגיע;
- בקשה לאישור מחלה על ילד בריא, כדי שהילד לא יוכל לראות את ההורה השני;
- ילד שאינו מתמיד בנטילת תרופות או בהגעה לטיפולים, וכל הורה מאשים את השני, או את הילד;
- חוסר תקשורת בין ההורים או חוסר עקביות במילוי אחרי הוראות הטיפול.

עובדים סוציאליים וממונים על הגנת הילד

כפי שצוין לעיל, משפחה בקשיים עשויה לפנות לעובדים סוציאליים העובדים בקהילה. עובד סוציאלי או אדם שממונה על הגנת ילדים, שמקבל טענה מהורה על התעללות בילד או הזנחה על

ידי ההורה האחר, צריך להיות ער לאפשרות שדיווח כזה היא חלק ממסע של שמירת סף פוגענית והתנהגות מנכרת.

עורכי-דין

לעורכי דין יש גם תפקיד במניעה של שמירת סף מזיקה וניכור.

"אם הלקוח מתנהג בצורה אשר לא מועילה לילדיו, כמו שכנוע הילדים לדחות את ההורה השני, עורך דינו יצטרך להזכיר לו פעם אחר פעם כיצד בית המשפט יתייחס להתנהלות זאת... ייעוץ ללקוח לגבי האסטרטגיה שלהם ועל הסבירות להצלחה הם תפקידים המוכרים לעורכי דין – אבל הדבר חייב להיות מבוסס על ידע טוב של מדעי החברה ותקדימים משפטיים, כדי לעזור להורים להיות מודעים להשלכות של החלטותיהם הגרועות לגבי הורות על ילדיהם ועל החלטות שיפוטיות. עורך דין בעל היכרות טובה יותר עם עניינים אלה יכול לעזור ללקוח טוב יותר להבין עד כמה אסטרטגיה מניפולטיבית או מנכרת, לא רק שיגרמו לכשלון משפטי עבור הלקוח, כי עלול בית המשפט להגיב באופן שלילי, אלא גם שם התנהגות כזו מזיקה לילדיהם"⁴⁵.

כשהורה בא להתייעץ עם עורך דינו בסיגייה של התנהגות ילדו, אשר נראה שהוא אינו מעוניין בקשר עם אותו הורה, או שיש שינויים אחרים מדאיגים בהתנהגות הילד בכל מישור שהוא, עורך הדין שיש לו ידע בתחום יוכל ליעץ ללקוחו שיש לחשוש מפני שמירת סף מקלקלת יחסים או אפילו נסיון לנכר את הילד, וכי יש לפעול לאלטר לקבלת צווים נגד ההורה השני, בשני מישורים: האחד, צווים ברורים ומדויקים בנושא הקשר של הילד עם הלקוח, והשני, האוסרים כל דיבור או התנהגות שעלול להתפרש על ידי הילד כשולל את הלקוח כהורה אם למצמצם את רמת הקשר הנחוץ לילד. כמו כן, על עורך הדין לבקש מבית המשפט להורות להורים לקבל ביחד יעוץ והדרכה.

שופטים

רצוי ששופטים שדנים בענייני משפחה ובני נוער יקבלו מידע והדרכה על תופעות שמירת סף וניכור הורי, ובפרט בנוגע לצורך לדין במהירות בבקשות בהן נטען כי אחד ההורים מפריע ללא הצדקה בקשר בין ילד להורה. לאור פרק הזמן הקצר – חודשים בודדים – בין ההופעה הראשונה של רתיעה נקשר ועד לסירוב המוחלט לפגוש את ההורה, יש לתת לתיקים מסוג זה קדימות.

יש לעודד את השופטים להעזר ביחידת הסיוע מיד לאחר שמוגשת בקשה הטוענת לכשלון קשר. יחידת הסיוע היא גוף יעיל מאוד, מבחינת נגישות ומיידיות הבדיקה, כפי שמשתמשים בה כאשר יש טענה בדבר אלימות במשפחה. בפרט יש לה אפשרות להביא את ההורים להסכמות בדבר קשר ילד-הורה, תוך ניצול האמצעים הקיימים (קבלת עזרה מקרובי משפחה, ניצול מרכזי קשר, כיו"ב).

יש גם לעודד את השופטים ליתן צווים ברורים וחד משמעיים לקיום קשר בתדירות הנחוצה, כבר בשלב ראשוני, ואפילו, במקרה המתאים, במעמד צד אחד, כדי למנוע הדרדרות המצב, ולהצמיד לצווים איצומים ודרכי אכיפה למקרה של הפרת הצווים; וכן להפנות את הילד וההורים לטיפול.

⁴⁵ Bala, Nicholas, Hebert, Patricia & Birnbaum, Rachel (2017) *Recognizing Ethical Duties of Lawyers for Parents to Children of Clients: Being a Child-Focused Family Lawyer* Judicial Education Society of Alberta, 50th Annual Refresher, Lake Louise AB, May 7, 2017.

יעוץ וטיפול

לא די שהציבור ואנשי המקצוע, אשר נמצאים בקשר שוטף עם ילדים והוריהם, ידעו לגבי הסימנים והסכנות של שמירת סף משבשת יחסים וניכור. יש לדאוג למערך ארצי של שירותי יעוץ, הכוונה וטיפול, מאויישים על ידי אנשים מוכשרים, כדי ליתן מענה מיידי וגם ארוך טווח בהתייחס למערכת היחסים הזוגית ולסוגיות ההוריות. על המורים והרופאים ועוזריהם להכיר את השירותים האלה ולהפנות את הילדים והוריהם בהתאם.

יש צורך בתיאום בין השירותים שניתנים בקהילה, עמותות ללא מטרות רווח בתחומים מקצועיים השונים, כך שהרופא, המורה, הגננת, יועץ בית הספר, אחות טיפת החלב, העובד הסוציאלי, עורך הדין ואחרים יוכלו לעשות הפניות ברגע שהצורך עולה.

סיכום

ניכור הורי, ושמירת סף בלתי מועילה ומזיקה אשר מקדימה ומנבאה את האפשרות של ניכור, ידועים רק למשפחות אשר בהן קיימות תופעות אלו, ולחלק קטן מאנשי הרווחה, המשפט ובריאות הנפש. למרות שהאוכלוסיות בסיכון זוהו, והתוצאות של כשלון קשר ידועות למומחים, לציבור אין ידע בנושא. משום כך, רק לעיתים נדירות נעשה דבר כדי למנוע את ההתפתחות של התופעה הקשה והמזיקה הזו. התוצאות שלה חמורות מאוד, ויוצרות נזק, לרוב באופן קבוע, לילדים המעורבים. זוהי סוגיה של הגנת הילד ובריאות הציבור, מעל ומעבר לצורך לעזור לאלו המעורבים ישירות.

תוך שימוש בגישה המעין-רפואית, הראינו שיש צורך לנקוט בכל הצעדים האפשריים לשם מניעה.

צעדים אלה כוללים בין היתר:

- הבאת הקיום של שמירת סף פוגענית ושל ניכור הורי, ואת ההשלכות ההרסניות שלהם, לידיעת הציבור.
- הדרכת אנשי מקצוע, אשר באים במגע שוטף עם ילדים והוריהם, לגבי סימני אזהרה המצביעות על הסכנה שקשר ילד-הורה יכשל.
- הדרכת שירותי הרווחה ואנשי משפט בדבר הצורך לפעול בזריזות במקרים של שמירת סף פוגעת וניכור.
- בניית מערכות תיאום בין אנשי המקצוע לשירותי היעוץ והטיפול בקהילה.
- פיתוח מרכזים יעודיים לילדים והורים לטיפול ושיקום כשצפויה האפשרות של קשיים בקשר ילד-הורה בעקבות פירוד ההורים.

תודתי לאלה אשר עזרו בהכנת מאמר זה והעירו הערות מועילות, ופרט לרב עזריאל אריאל, רב של ישוב עטרת ויועץ נישואין, ולגבי מיכל פפר, של מיזם "ילדים לפני הכל".

פיליפ מרכוס, שופט (בדימוס), בית משפט לענייני משפחה ירושלים

טל': 054-4455703

אימייל: philipmarcusjurist@gmail.com

אתר אינטרנט: www.philip-marcus.com